

فصلنامه ژئوپلیتیک - سال هفتم، شماره اول، بهار ۱۳۹۰

صص ۲۰۱-۱۶۸

مدل سازی ریاضی برای سنجش امنیت خارجی

مطالعه موردی: جمهوری اسلامی ایران

دکتر محسن مرادیان* - استادیار امنیت ملی، دانشگاه عالی دفاع ملی

تاریخ پذیرش: ۱۳۸۹/۷/۲۶

تاریخ دریافت: ۱۳۸۹/۲/۱۷

چکیده

سنجش و اندازه گیری امنیت خارجی کشورها به منظور تعیین وضعیت امنیتی آنها در نظام بین الملل و مقایسه آن‌ها با یکدیگر، از دغدغه‌های همیشگی اداره‌کنندگان و مسئولین سیاسی کشورها بوده است. در این راستا تاکنون تلاش‌هایی جهت کمی کردن و سنجش وضعیت امنیتی کشورها صورت گرفته لیکن همه این تلاش‌ها از منظر یک یا چند متغیر محدود عمل کرده و به علت تفاوت در متغیرهای مورد استفاده، هیچ‌گاه منعکس کننده وضعیت جامع و فراگیر کشورها نبوده‌اند. در عین حال این شاخص‌ها عمدتاً منعکس کننده اوضاع امنیتی کشورهای غربی بوده و استفاده از آنها برای کشوری نظیر جمهوری اسلامی ایران منطقی به نظر نمی‌رسد. زیرا به علت شرایط خاص جمهوری اسلامی ایران، نمی‌توان همه شاخص‌هایی که در نظام بین الملل تعریف می‌شوند را برای سنجش امنیت خارجی جمهوری اسلامی ایران ملاک قرار داده و با آنها، امنیت کشور را ارزیابی نمود. با توجه به این امر و با نگرش به این که ایران در یکی از کانون‌های بحران یعنی خاورمیانه واقع شده، این تحقیق کار خود را با فقدان مدلی برای سنجش امنیت خارجی جمهوری اسلامی ایران به عنوان مسأله تحقیق آغاز نمود. هدف از انجام این تحقیق استخراج شاخص‌های سنجش امنیت خارجی جمهوری اسلامی ایران و طراحی مدلی بود که بتوان با کمک آن، سطح امنیت خارجی جمهوری اسلامی ایران را سنجید. موضوع و روش تحقیق به گونه‌ای است که به دلیل تلاش برای مدل سازی، فاقد فرضیه می‌باشد. با عنایت به این موضوع برای انجام تحقیق، هنگام استخراج شاخص‌های امنیت خارجی جمهوری اسلامی ایران که با مؤلفه‌های نرم امنیت مرتبط است، از روش کیفی و تحلیل سیستماتیک و برای طراحی مدل سنجش امنیت، از روش موردی-زمینه‌ای استفاده شد. نتیجه این تحقیق نشان می‌دهد که امنیت قابل سنجش بوده و سطح امنیت خارجی جمهوری اسلامی ایران در نیمه اول ۱۳۸۸ در مقیاس صفر تا ۱۰۰، مقدار ۵۶/۶ می‌باشد.

واژه‌های کلیدی: امنیت ملی، امنیت خارجی، شاخص‌های سنجش امنیت، مدل‌های سنجش امنیت، ایران.

* E-mail: mohsenmoradian@hotmail.com

۱- مقدمه

اگرچه امنیت از مفاهیم محوری موضوعات سیاسی است، لیکن این به‌معنای وضوح آن در مقام شناخت نمی‌باشد. به‌همین دلیل است که مقوله سنجش امنیت برای بسیاری از تحلیل‌گران و کارشناسان امنیتی، کاری دشوار می‌نماید. عمده این دشواری ناظر بر تعریف و ارائه شاخص‌هایی است که بتوانند فرایند سنجش امنیت را معنادار سازند. چنانچه باری بوزان^۱ به‌درستی اظهار داشته، «شناخت امنیت و نوع مدیریت آن مقوله‌ای مبهم است» (ماندل، ۱۳۷۹: ۱۴) و کمتر محققى را می‌توان سراغ داشت که منکر حساسیت و اهمیت آن باشد. درجه ابهام و غلظت این بحث تا بدانجا است که امثال دیوید اپتر^۲ و چارلز آندریین^۳ از «لغزندگی و عدم امکان سنجش دقیق امنیت» سخن گفته‌اند (اپتر، ۱۳۸۰: ۴۰).

ملاحظاتى از این دست ما را به ضرورت تأمل هرچه بیشتر در طراحی شاخص‌های سنجش امنیت- تا انصراف از آن و وانهادن یک‌باره آن به مدیران تجربی- رهنمون می‌شود. چنان‌که رابرت ماندل^۴ از فرارسیدن دوره‌ای بسیار سخت در تحلیل مسائل امنیتی سخن گفته که عدم توجه علمی به آن، شکست سیاست‌ها و فلج شدن دستگاه سیاست‌گذاری را در پی دارد (ماندل، ۱۳۷۹: ۱۶). بر این اساس محقق در این تحقیق قصد تبیین شاخص‌های کاربردی در شناخت و سنجش امنیت خارجی جمهوری اسلامی ایران را دارد تا در مجموع، امکان رتبه‌بندی و اولویت‌بندی تصمیمات امنیتی را بر مبنای میزان تأثیر آنها میسر سازد.

با وجود آنکه طراحان استراتژیهای ملی در طرح‌های خود به برخی عوامل ژئوپلیتیکی توجه نموده و آن را در طراحی‌های خود دخالت می‌دهند، اما هیچ نشانه‌ای از توجه علمی و تأثیر نظام‌مند این عوامل در تدوین استراتژیها دیده نمی‌شود. ارائه یک الگوی نظری برای طراحی راهبردها مبتنی بر عوامل ژئوپلیتیکی، مستلزم شناسایی عوامل مؤثر و کشف رابطه میان این عوامل با راهبردها، تبیین نوع و چگونگی و میزان تأثیر عوامل مورد نظر در طراحی راهبردها

1. Barry Buzan
2. David Apter
3. Charles Andrain
4. Robert Mandel

می‌باشد. بیان رابطه میان این عوامل و راهبردها به دلیل ماهیت کیفی اغلب عوامل، کاری دشوار ولی امکانپذیر است (حافظنیا و دیگران، ۱۳۸۶: ۷).

محاسبه سطح امنیتی کشورها که می‌تواند نقش مهمی در طراحی استراتژی‌های ملی آنها داشته باشد، یکی از پیچیده‌ترین فرایندهای مدیریت کلان جامعه بوده و استفاده از مدل‌های عملی، می‌تواند نقش مؤثری در سیاست‌گذاری‌های دولت در رابطه با موضوعات امنیتی داشته باشد. به‌کارگیری مدل حاصل از این تحقیق با توجه به نگاه خاص و ایدئولوژیک جمهوری اسلامی ایران به امنیت و فقدان مدل مناسب برای کنترل و هدایت پدیده‌های امنیتی در شرایط فعلی، کمک می‌کند که بتوان با استفاده از شاخص‌های ثابت و استاندارد شده، عملکرد سیاست‌گذاران و مدیران امنیتی کشور را با خود و با سایر مدیران سنجیده و مقایسه نمود. این مدل هم‌چنین می‌تواند به یکی از سؤالات همیشگی و اساسی دولتمردان یعنی وضعیت امنیتی کشور در جامعه جهانی پاسخ داده و بگوید که وضعیت امنیتی کشور چگونه تغییر نموده است. این مدل به دولتمردان کمک می‌کند که آثار امنیتی تصمیمات مختلف خود را به صورت کمی ملاحظه نموده و به موقع، تصمیمات مقتضی برای حفظ کشور اتخاذ نمایند.

با توجه به نقش و اهمیت شاخص‌ها در جلوگیری از سردرگمی بخش‌های مرتبط با امنیت و زیر سوال رفتن کارایی تصمیمات امنیتی مسئولین و نیز ممانعت از هدر رفتن زمان و هزینه‌ها، در این تحقیق تلاش شده است ضمن شناخت شاخص‌های امنیت خارجی جمهوری اسلامی ایران، مدلی برای سنجش امنیت خارجی کشور طراحی گردد.

۲- مبانی نظری

الف: تهدید

ارائه یک تعریف دقیق از تهدید به دلیل چند وجهی بودن و ارتباطش با امنیت، منافع و اهداف و استراتژی‌ها، پیچیده و مشکل است. تهدید در لغت به معنای بیم دادن، ترسانیدن و عقوبت کردن است. فرهنگ معین تهدید را ترسانیدن و بیم دادن معنی کرده است و لرنر «تهدیدات را

عبارت از هر چیزی که بتواند ثبات و امنیت را در یک کشور به خطر اندازد، دانسته و معتقد است تهدیدات، منافع را هدف قرار می‌دهند. مفهوم تهدید در نگرش سیستمی، عدم تعادل در سیستم، بیان شده است. یعنی عاملی که اجازه نمی‌دهد سیستم به اهداف خویش برسد. در پاره‌ای از متون نیز تهدید به معنای توانایی‌ها، نیت و اقدامات دشمنان بالفعل و بالقوه برای ممانعت از دستیابی خودی به مقاصد امنیتی، تعریف شده است» (عبدا... خانی، ۱۳۸۲: ۸۴).

از نظر اولمان، نوع و شدت تهدید، دو عنصر اصلی تهدید امنیتی محسوب می‌شوند. با توجه به این تعریف، به نظر می‌رسد تهدید، زمانی تبدیل به یک موضوع امنیتی می‌شود که با سه موضوع: مردم، کشور و حکومت در ارتباط باشد. «هم‌چنین می‌توان تهدیدات امنیتی را تهدیداتی دانست که اهداف و ارزش‌های حیاتی یک کشور را به گونه‌ای در معرض خطر قرار دهند که در آنها، تغییر ماهوی و اساسی صورت پذیرد. تهدیدات را می‌توان میزان توانمندی‌های حریف نیز دانست. این توانمندی‌ها، عمدتاً از ابعاد سیاسی - نظامی برخوردار بوده و علیه یک نظام به کار می‌روند» (درویشی، ۱۳۷۴: ۱۴۶).

سنجش و ارزیابی تهدیدات

تهدید ذاتاً مبهم و نامعلوم بوده و شناسایی آن بسیار دشوار است. در این مورد بوزان معتقد است اکثر «تهدیدات موجود در صحنه جهانی» شامل تعداد زیادی عوامل پیچیده‌اند که برآیند و نتایج آنها را به شدت نامعلوم می‌سازند» (بوزان، ۱۳۷۸: ۱۶۶) این عوامل بر شدت و ضعف تهدیدات اثرات تعیین کننده دارند. در جدول شماره ۱ عوامل مؤثر در سنجش شدت و ضعف تهدید از نظر باری بوزان مشاهده می‌شود.

جدول شماره ۱: شاخص‌های سنجش شدت و ضعف تهدید از نظر بوزان

نوع تهدید	شدید	ضعیف
تراکم و گستره	خاص و متراکم	پخش و پراکنده
فوریت مکانی	نزدیک	دور
فوریت زمانی	قریب	بعید
میزان اثر	زیاد	کم
عمق	زیاد	کم

بوزان، ۱۳۷۸: ۱۶۶

به منظور سنجش امنیت، کارشناسان و اندیشمندان مسائل امنیتی، اقدام به مفهوم‌سازی و شناخت بیشتر تهدید و زمان وقوع و تفکیک و دسته‌بندی مفاهیم آن نموده و با شاخص‌سازی سعی در کمی کردن و سنجش آن نموده‌اند. که کاری است بس دشوار با نتایج مورد تردید! شاید بتوان با این ایده بوزان موافق بود که «هر چه حیات جمعی پیچیده‌تر می‌شود، شناخت امنیت نیز دشوارتر می‌گردد؛ تا آنجا که باید پذیرفت امنیت را به دو دلیل، بسیار دشوار می‌توان شناخت و اندازه‌گیری نمود. نخست آنکه عینی و ذهنی بودن امنیت کار را بسیار دشوار می‌سازد و دیگر آنکه شناخت میزان جدی بودن تهدید امنیتی نیز امری پیچیده است که به سادگی درک نمی‌شود و می‌تواند موضوع تحلیل‌های متفاوت قرار گیرد» (بوزان، ۱۳۷۸: ۱۳۷-۱۳۵).

افتخاری، تلاش دارد تا با استفاده از تحلیل‌های ارائه شده از سوی کارشناسان امنیتی و هم‌چنین با مطالعه موردی تجارب موجود، به شاخص‌های عمومی تهدیدات خارجی که بیشترین روایی را برای شناخت و سنجش تهدید دارا می‌باشند، دست یابد. وی برای این منظور شاخص‌های عمق تهدید، دامنه تهدید، زمان تهدید، مکان تهدید و توان تهدید را پیشنهاد می‌کند. این شاخص‌ها در کنار دو شاخص درونی توان ملی و منافع ملی، در مجموع تصویر نسبتاً جامعی را از تهدید به نمایش می‌گذارند.

جدول شماره ۲: شاخص‌های سنجش شدت و ضعف تهدید از نظر افتخاری

نوع تهدید	شرایط	
	شدید	ضعیف
عمق تهدید	تهدید منافع بنیادین	تهدید منافع حاشیه‌ای
دامنه تهدید	وسیع	محدود
زمان تهدید	قریب	بعید
مکان تهدید	نزدیک	دور
توان تهدید	قوی	ضعیف

ره‌پیک، ۱۳۸۷: ۱۸۲-۱۷۷

تهدیدات خارجی

تهدیدات خارجی وجوه مختلفی دارند که برخی از این وجوه عبارتند از: (هر چند امروزه تهدید داخلی یا خارجی به‌تنهایی مورد توجه نبوده و این دو تهدید، توأمأ مورد بررسی قرار می‌گیرند).

جنگ و تهاجم نظامی، الحاق سرزمین کشوری به کشور دیگر، اشغال بدون درگیری، دخالت در امور داخلی کشور دیگر، اقدامات براندازی، برهم خوردن توازن قوا، جاسوسی و عملیات پنهان سیاسی، مناقشات بین‌المللی

به‌طور سنتی تهدیدات خارجی اصلی‌ترین تهدیدات برای امنیت ملی محسوب می‌شوند. به‌علت آنکه پایداری فیزیکی کشور و استقلال آن در مقابله با تهدیدات خارجی نسبت به تهدیدات داخلی آسیب‌پذیرتر است، تهدیدات خارجی هم‌چنان به‌عنوان منبع اصلی تهدیدات امنیت ملی، اهمیت خود را حفظ کرده‌اند. این تهدیدات، طیف گسترده سیاسی، نظامی، اقتصادی و فرهنگی را در خود جای می‌دهند که اگر بخواهیم آنها را طبقه‌بندی کنیم، به شرح زیر خواهند بود:

۱- شکل نظامی

تهدید نظامی، مرکز سنتی نگرانی‌های مربوط به امنیت ملی است. معمولاً تهدید نظامی می‌تواند همه اجزاء دولت را تهدید کند و ممکن است موجب اختلال یا نابودی نهادها شده و تفکر مربوط به دولت را سرکوب، تخریب یا محو نماید. تدابیر نظامی نه تنها به‌طور بنیادین بر کارکردهای حفاظتی دولت اثر دارند، بلکه منافع گوناگون اجتماعی و فردی را نیز که پایدارتر از روبناهای دولت هستند، مورد تهدید قرار می‌دهند.

۲- شکل اقتصادی

«از نظر برخی تهدید اقتصادی، سخت‌ترین و پیچیده‌ترین شکل تهدیدات در چارچوب امنیت ملی است. در امنیت اقتصادی، مسأله اصلی آن است که وضعیت عادی بازیگران در اقتصاد بازار، رقابتی خطرآفرین، تهاجمی و مبهم را شامل می‌شود. بازار برای آنکه درست کار کند، همواره باید بازیگران فاقد کارایی را به ورشکستگی تهدید کند. به عبارت دیگر، بازیگران اقتصاد بازار باید احساس ناامنی کنند تا سیستم موجب تولید ثروت و رفاه شود. در قواعد طبیعی بازی در بازار، سلسله وسیعی از تهدیدات اقتصادی رخ می‌دهد که آن‌قدر استثنایی نیستند تا عنوان تهدید امنیت ملی به خود گیرند. اما اینکه دقیقاً در چه مرحله‌ای می‌توان به حق مدعی شد که تهدید امنیت ملی پیش آمده است، موضوعی بسیار مشکل و سیاسی است. توجه به امنیت ملی به‌میزانی بیش از حد معقول، اغلب به افزایش دخالت دولت در اقتصاد منتهی شده و کارایی بازار را کاهش می‌دهد» (عصاریان نژاد، ۱۳۸۲: ۴۵).

۳- شکل سیاسی و حقوقی

«تهدید سیاسی متوجه ثبات سازمانی دولت است. هدف از تهدید ممکن است از فشار بر حکومت در مورد یک سیاست خاص گرفته تا براندازی و واژگونی حکومت و برهم‌زدن بافت سیاسی دولت برای تضعیف آن پیش از تهاجم نظامی، متفاوت باشد. ایده دولت، به‌خصوص هویت ملی و ایدئولوژی سازمان‌دهنده و نهادهایی که نمود آن هستند، از اهداف عادی تهدید

۴- شکل اجتماعی و فرهنگی

فرهنگ و ارزش‌های مشترک از عوامل پایداری و استحکام کشورها شناخته شده است. غالب حکومت‌ها در کنار سایر عوامل، حفظ و گسترش ارزش‌های مورد نظر خود را جزء اهداف و منافع ملی خود می‌دانند. لذا عواملی که منجر به تضعیف یا از بین بردن فرهنگ و ارزش‌های مشترک می‌شوند، از جمله تهدیدات امنیتی تلقی می‌گردند. تبلیغ گسترده فرهنگ مغایر با کشور در سطح بین‌الملل، زیرسؤال بردن ارزش‌ها و فرهنگ کشور در سطح بین‌الملل و رسوخ فرهنگ بیگانه از راه‌های اقتصادی، سیاسی و دیپلماتیک نمونه‌هایی از شکل اجتماعی و فرهنگی تهدیدات خارجی می‌باشند.

شاخص‌های وجود تهدید

این شاخص‌ها، نسبی هستند. برخی از آنها دلالت قوی‌تر و بعضی به‌دلیل دور بودن از پدیده (مدلول)، دلالت ضعیف‌تری بر وجود تهدید دارند. ره‌پیک در یک تقسیم‌بندی کلی، شاخص‌های وجود تهدید را به سه دسته تقسیم نموده است:

الف- شاخص مشرف (قطعی)^۱؛

ب- شاخص مقدماتی^۲؛

ج- شاخص ثانوی^۳ یا زمینه‌ای^۴ (ره‌پیک، ۱۳۸۷: ۱۷۴).

براساس این دسته‌بندی، می‌توان شاخص‌های دال بر وجود تهدید را از کلی به جزئی تقسیم نمود و با توجه به هدف تحقیق، سطوح کلی‌تر ضوابط و معیارها را «شاخص» و سطوح جزئی‌تر را که به مصادیق عینی نزدیک می‌گردند، «زیرشاخص»، «مظاهر» یا «نشانگان» تهدید

1. Imminent/Immediate Indicator
2. Preparatory Indicator
3. Secondary Indicator
4. Circumstantial

نامید. سیستم تهدیدشناسی به‌طور معمول (مگر در موارد خاص) ابتدا با سطح مظاهر و نشانگان برخورد می‌کند. چنانچه بازیگران شاخص‌های بالاتر را از آن مظاهر انتزاع و ادراک کنند، مراحل بعد در شکل‌گیری تهدیدات طی خواهد شد.

شاخص‌های سنجش تهدید

در کنار شاخص‌های وجودی تهدید، برخی ضوابط و معیارها برای سنجش وزن، شدت و اهمیت تهدید مورد استفاده قرار می‌گیرند. برخی از این شاخص‌ها مستقل و صریح بوده و بعضی دیگر در ضمن تقسیمات، انواع و تحلیل تهدیدات بررسی می‌شوند. گروهی از نویسندگان پنج شاخص زیر را برای سنجش تهدیدات به‌کار برده‌اند: (ره‌پیک به نقل از بوزان، ۱۳۷۸: ۱۶۶)

۱. تمرکز یا پراکندگی؛
  ۲. دوری یا نزدیکی (مکان و زمان)؛
  ۳. احتمال وقوع؛
  ۴. عواقب و آثار تهدید؛
  ۵. سابقه تاریخی؛
- با توجه به نظرات مختلف، می‌توان مهمترین شاخص‌های سنجش تهدید را به صورت جدول شماره ۲ دسته‌بندی نمود.

جدول ۳: تعداد و نوع متغیرهای به‌کار رفته در مدل‌های مختلف سنجش تهدید و امنیت

سال	شاخص‌های سنجش امنیت	نظریه پرداز
۱۳۸۷	شاخص قطعی مانند استقرار تجهیزات دشمن در نزدیکی مرزها یا جمع‌آوری و بررسی اطلاعات نظامی وسیع و سنگین توسط دشمن. شاخص مقدماتی مانند آموزش نیروها، استخدام نیروهای تازه نفس، ساماندهی لجستیکی و شاخص ثانوی مانند وجود ترس، غم یا شادی یا افزایش ناگهانی ثروت یک گروه در جامعه.	ره‌پیک
۱۳۸۶	توان ملی، منافع ملی، عمق، دامنه، زمان، مکان و قدرتمندی.	افتخاری
۱۹۹۸	میزان تمرکز یا پراکندگی، میزان دوری یا نزدیکی (مکان و زمان)، میزان احتمال وقوع عواقب و آثار تهدید، سابقه تاریخی.	بوزان
۲۰۰۱	وضع بازیگران، میزان و کیفیت مداخله قدرت‌های بزرگ، سطح جغرافیای راهبردی، عدم تجانس یا توازن قدرت، کیفیت و کمیت مسایل نظامی و سیاسی، سطح خشونت (جنگ و ...).	برچر و ویلکنفلد
دهه ۱۹۹۰	نزدیکی - دوری و میزان فوریت، عمق؛ نفوذ، دامنه؛ گستره و تراکم، عواقب و آثار؛ هزینه‌ها.	کمیسیون منافع ملی آمریکا
دهه ۱۹۷۰	وجود راه زندگی متمایز و جذاب، انتظار نیل به پیوندهای قوی‌تر و پرسودتر، افزایش ظرفیت‌های سیاسی و اداری واحدهای شرکت‌کننده.	جوردان
دهه ۱۹۹۰	رشد اقتصادی برتر، وجود پیوندهای ناگسستنی در ارتباطات اجتماعی، پیش‌بینی‌پذیری متقابل رفتارها.	دویچ

منبع: نگارنده

ب: امنیت

«امنیت از جمله دیرپاترین آمال بشر و یکی از لوازم و شروط بهزیستی و بهروزی وی تلقی گردیده و از دیدگاه مازلو، ابزار حرکت به سوی «خودشکوفایی انسانی» محسوب می‌شود. به طوری که وی در اولویت‌بندی نیازهای بشر، بلافاصله پس از نیازهای اولیه (هوا، غذا، مسکن، پوشاک)، نیاز به امنیت را جای داده و سایر نیازهای انسانی را علی‌رغم ضرورت غیرقابل انکار آنها، در اولویت‌های بعدی آورده است» (مرادیان، ۱۳۸۵: ۸۸).

امنیت ملی

اگر در تعاریف امنیت ملی دقت شود می‌توان چنین برداشت نمود که نقطه مشترک در تمام تعاریف، روی ضرورت «حفظ وجود خود» متمرکز می‌باشد. به عبارت دیگر می‌توان امنیت را «حفظ ذات و صیانت نفس از اساسی‌ترین خطرات» دانست. برخی صاحب‌نظران حفظ خود یا «صیانت ذات و نفس» را در پنج مقوله زیر خلاصه نموده‌اند:

۱- حفظ جان مردم؛

۲- حفظ دین، باورها و ارزش‌های مردم؛

۳- حفظ تمامیت ارضی؛

۴- حفظ نظام اقتصادی و سیاسی؛

۵- حفظ استقلال و حاکمیت کشور.

این پنج مقوله به‌عنوان جوهره «امنیت ملی» این خصوصیت را دارند که تمام کشورها، افراد، گروه‌ها و احزاب، بدون توجه به گرایش‌ها، سلیقه‌ها و اختلافات فردی، گروهی، طبقاتی، سیاسی و اجتماعی، روی آنها اتفاق نظر دارند. اهمیت امنیت به‌حدی است که اکثر علمای علم سیاست بر این باورند که برای تحقق این منظور «فلسفه وجودی دولت» یا «فلسفه تشکیل دولت» مورد توجه قرار گرفته و تأسیس دولت را علی‌رغم تمامی قیودی که بر پای آزادی‌های فردی ایجاد کرده، برای پاسداری از حریم امنیت دانسته و ضرورت آن را قبول کرده‌اند (همان، ۸۰).

وجوه داخلی و خارجی امنیت ملی

«امنیت ملی از دو بعد کاملاً بهم پیوسته امنیت داخلی و امنیت خارجی تشکیل شده است. جنبه داخلی امنیت ملی، امنیت یک ملت در مقابل تهدیدهای پیدا و پنهان در درون مرزهای ملی را شامل می‌شود. این تهدیدها می‌توانند سیاسی (شورش، جدایی طلبی و...)، اقتصادی (نابسامانی‌ها و بحران‌های اقتصادی و...)، نظامی (کودتا و جنگ داخلی و...) و اجتماعی (آشوب

و شورش اجتماعی و...) باشند. که هر کدام به نوعی دولت ملی را تحت فشار قرار داده و موجودیت آن را مورد تهدید قرار می دهند. جنبه خارجی امنیت ملی به تهدیدهای برون مرزی علیه یک دولت مربوط می شود که دارای ابعاد سیاسی (انزوا و اعمال فشارهای سیاسی)، نظامی (حمله نظامی یا تهدید به حمله، تقویت بنیه نظامی دشمن)، اقتصادی (مانند تحریم های اقتصادی) و فرهنگی و اجتماعی است. امروزه این امر پذیرفته شده که به دلیل ارتباطات گسترده و نزدیکی ملل با یکدیگر، امنیت ملی در ابعاد خارجی و داخلی به یکدیگر مرتبط بوده و تحت تأثیر و تأثر یکدیگر قرار دارند» (مرادیان، ۱۳۸۸: ۱۴).

مبانی امنیت خارجی جمهوری اسلامی ایران

با توجه به مطالب بخش های گذشته و به منظور تدوین شاخص های امنیت خارجی جمهوری اسلامی ایران (موضوع تحقیق) لازم است نگاه جمهوری اسلامی ایران به امنیت را نیز مورد بررسی قرار دهیم. برای این منظور بایستی ایده ها و نظرات جمهوری اسلامی ایران پیرامون اجزاء و ارکان امنیت را تبیین نماییم. در این رابطه «مهمترین منابعی که برای کشف و توضیح ایده ها و نظرات جمهوری اسلامی ایران مورد توجه می باشند عبارتند از:

- قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران؛
  - نظرات امام خمینی (ره)؛
  - نظرات مقام معظم رهبری؛
  - چشم انداز بیست ساله کشور (ره پیک، ۱۳۸۷: ۱۰۶).
- قانون اساسی و سخنان رهبران جمهوری اسلامی ایران متضمن انواعی از ارزش ها و آرمان ها می باشند. نکته حائز اهمیت از نظر امنیتی آن است که تنها ارزش ها و آرمان های کاملاً اساسی و بنیادین می توانند قابلیت توجیه و تفسیر امنیتی پیدا کنند. از سوی دیگر این دسته از آرمان ها و ارزش ها نیز از اعتبار و اهمیت یکسانی برخوردار نیستند و باید بین آنها اولویت و تقدم و تأخرها مشخص گردد. این امر به ویژه در مقام تراجم بین آنها اهمیت پیدا می کند.
- از نظر قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، عناوین زیر را می توان در حوزه ارزش ها و

آرمان‌ها مورد توجه و تحلیل قرار داد. بر این اساس هر گاه عوامل خارجی، این ارزش‌های اساسی را مورد تهدید قرار دهند، امنیت خارجی جمهوری اسلامی ایران به خطر خواهد افتاد.

۱- اسلامی بودن (شیعی بودن) نظام سیاسی؛

۲- حضور مؤثر ولایت فقیه؛

۳- حفظ استقلال و تمامیت ارضی کشور؛

۴- حفظ وحدت و همبستگی ملی (همان).

سند چشم‌انداز بیست ساله ج.ا.ا. نیز با نگاه نرم خود به امنیت، بدون اشاره به واژه امنیت خارجی، به مفاهیمی اشاره نموده است که می‌توانند در ارتباط با امنیت خارجی کشور بوده و در صورت برقراری امنیت خارجی، محقق گردند.

۳- روش شناسی پژوهش

به دلیل اینکه موضوع پژوهش یک موضوع خاص با شرایط و محدودیت‌های ویژه می‌باشد، تهیه مطالب در این خصوص بسیار دشوار به نظر می‌رسید. با این وجود برای شروع تحقیق به نخبگان مراجعه گردید تا اطلاعات لازم در خصوص ادبیات تحقیق و جامعه آماری جمع‌آوری گردد. در ادامه نیز با چند تن از صاحب‌نظران و نخبگان به‌طور جداگانه مصاحبه به‌عمل آمد. جهت اجرای تحقیق یک نمونه پرسش‌نامه با تعداد ۴۴ زیر شاخص و ۱۸ شاخص تهیه و بین تعدادی از اساتید و صاحب‌نظران توزیع شد. سپس روایی و اعتبار آن به‌دست آمد. با مشخص شدن جامعه آماری، حجم نمونه محاسبه و پس از رفع نواقص، پرسش‌نامه نهایی به تعداد لازم تهیه و تکثیر گردید. بعد از بازگشت پرسش‌نامه‌های تکمیل شده و جمع‌آوری مطالب، اطلاعات به‌دست آمده همراه نتیجه مصاحبه‌ها، مورد تجزیه و تحلیل آماری قرار گرفت و با استفاده از تکنیک‌های آماری آزمون Z و آزمون کای دو (کای اسکوار یا خی دو) به تجزیه و تحلیل یافته‌های تحقیق پرداخته شد.

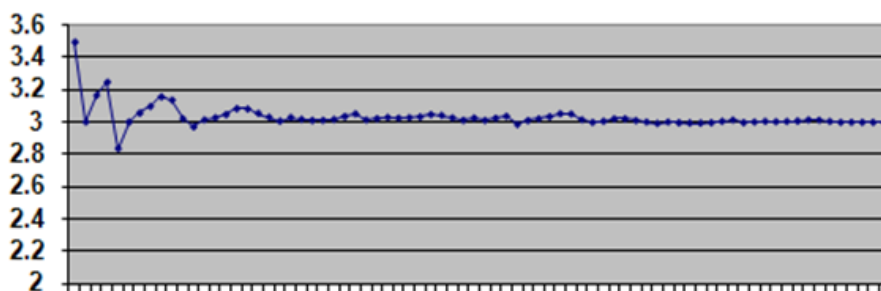
با توجه به مطالعات انجام شده و اهداف و سوالات تحقیق و به‌منظور طراحی و ارائه مدلی که بتوان با کمک آن سطح امنیت خارجی جمهوری اسلامی ایران را سنجیده و شاخص‌های

سنجش امنیت خارجی جمهوری اسلامی ایران را استخراج نمود، این تحقیق طی مراحل زیر انجام شد:

- اطمینان از کفایت تعداد پرسش شونده‌گان (جامعه نمونه)؛
- اطمینان از کفایت تعداد شاخص‌های مورد استفاده در تحقق اهداف اصلی تحقیق؛
- طراحی پرسش‌نامه اولیه (پیش‌تست) و توزیع آن میان خبرگان و تعیین روایی آن؛
- استفاده از بازخورد پرسش‌نامه پیش‌تست و طراحی پرسش‌نامه نهایی؛
- توزیع پرسش‌نامه اصلی در میان خبرگان؛
- استخراج نتایج از پرسش‌نامه اصلی و تحلیل داده‌ها؛
- طراحی مدل سنجش امنیت با استفاده از نتایج حاصله؛
- تست مدل و آزمون نتایج به‌دست آمده.

اطمینان از کفایت تعداد پرسش‌شونده‌گان

علاوه بر محاسبه حجم نمونه از فرمول کوکران، در این تحقیق برای اطمینان از تعداد نمونه آماری حجم نمونه به کمک یک روش ابداعی محاسبه شد. بدین ترتیب که آنقدر نمونه‌برداری صورت گرفت تا منحنی تغییرات شاخص‌ها پس از فراز و نشیب‌هایی با تبدیل شدن به یک منحنی میرا، به سمت ثبات قابل قبولی میل پیدا کند. این موضوع در نمودار شماره ۱ نشان داده شده است. همان‌گونه که مشاهده می‌گردد، با افزایش تعداد پرسش‌شونده‌گان منحنی با از دست دادن فراز و فرودهای خود، به سمت ثبات و تبدیل شدن به یک خط میل نموده و اصطلاحاً میرا شده است و از این پس هر تعداد که به نمونه آماری اضافه شود، تغییری در نتیجه حاصل نخواهد شد.

نمودار شماره ۱: منحنی پاسخ‌های ارائه شده با افزایش تعداد نمونه‌ها فراز و فرود خود را از دست داده و به یک خط تبدیل می‌شود (منبع: نگارنده)

اطمینان از کفایت تعداد شاخص‌های مورد استفاده در تحقق اهداف اصلی تحقیق

سنجش امنیت خارجی کشورها همواره به صورت یک معضل در مسائل امنیتی و جغرافیای سیاسی مطرح بوده است. تاکنون تلاش زیادی برای ارائه یک مدل جامع و مؤثر که بتواند امنیت خارجی کشورها را اندازه بگیرد، به عمل نیامده لیکن به نظر می‌رسد برای طراحی چنین مدلی دو رویکرد مختلف وجود دارد که عبارتند از:

- رویکرد تک متغیره؛

- رویکرد چند متغیره.

همان‌طور که گفته شد برای سنجش امنیت تلاش زیادی به عمل نیامده که بتوان بر اساس آن، کارکرد دو رویکرد فوق را با یکدیگر مقایسه نمود لیکن در خصوص اندازه‌گیری قدرت ملی کشورها تلاش زیادی شده که بر اساس این تلاش‌ها و تحقیقات جداگانه‌ای که محقق قبلاً در این خصوص انجام داده است، صرف‌نظر از سطح اطلاعات موجود، دو رویکرد سنجش (تک متغیره یا چند متغیره)، نتایج تقریباً یکسان به دست می‌دهند.

به‌طور مثال در بحث اندازه‌گیری قدرت ملی کشورها، بسیاری از تحلیل‌گران از جمله دانشمندانی نظیر کارل دویچ^۱ توانمندی نظامی صرف را مظهر قدرت ملی می‌دانند. افراد دیگری

1. Karl Deutech

نظیر نورمن الکاک^۱ از هزینه‌های نظامی و عده دیگر، از نیروهای نظامی ویژه استفاده کرده‌اند. مثلاً جورج مدلسکی^۲ اندازه نیروی دریایی را شاخص اصلی قدرت ملی دانسته‌اند (حافظ‌نیا و زرقانی، ۱۳۸۵: ۴۹-۵۱).

اما علی‌رغم آنکه شاخص‌های تک متغیره رضایت بخش به نظر می‌رسند و رواج گسترده‌ای دارند، لیکن کسانی که نتوانسته‌اند درباره ارزش‌های تک‌متغیره قانع شوند به‌خصوص آنان که ذهن ریاضی قوی‌تری داشته‌اند، به شاخص‌های چند متغیره روی آورده‌اند. پژوهش‌های محقق در تحقیق حاضر که با تحقیقات قبلی وی نیز هماهنگی دارد، نشان می‌دهد که با افزایش تعداد شاخص‌ها، دقت متوسط پیش‌بینی‌ها تغییر مهمی نکرده لیکن به موازات استفاده از شاخص‌های بیشتر و دریافت اطلاعات افزون‌تر، اطمینان بیشتری به پیش‌بینی‌ها حاصل می‌گردد.

چگونگی انجام آزمایش‌ها و یافته‌های این بخش از تحقیق

شواهد نشان می‌دهند که معمولاً برای ارزیابی‌های دقیق‌تر، از شاخص‌های بیشتر استفاده می‌شود و آن است که هر چه تعداد شاخص‌های به‌کار رفته بیشتر باشد، تحلیل‌ها از دقت بیشتری برخوردار خواهند بود. اما نتایج آزمایش‌های انجام شده این فرض را تأیید نمی‌کنند. بر اساس آزمایش‌های انجام شده، به‌طور تصادفی از میان شاخص‌های در نظر گرفته شده برای سنجش امنیت خارجی، فهرستی از ۱۵ شاخص انتخاب شد. سپس این شاخص‌ها به‌طور جداگانه در دسته‌های ۱، ۲، ۴ و ۸ شاخصی، به ۱۶ نفر از خبرگان داده شد و از آنان خواسته شد بر اساس هر یک از شاخص‌های داده شده، طی چهار مرحله یک نمره از ۱ تا ۵ به امنیت خارجی کشورهای مورد نظر (آمریکا، آلمان، لبنان، سودان و پاکستان) اختصاص دهند. به‌طوری که عدد ۵ نشانه بیشترین امنیت خارجی و عدد ۱ نشانه کمترین امنیت خارجی باشد. در این مرحله هم‌چنین از خبرگان خواسته شد که بگویند چه قدر به آنچه نظر داده‌اند

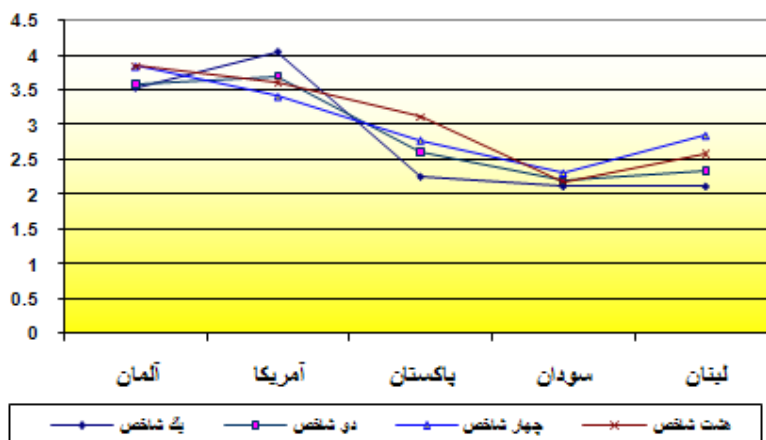
1. Norman Alcock
2. George Modelski

اطمینان دارند و به هر پیش‌بینی نیز نمره‌ای از صفر تا صد اختصاص دهند که گویای میزان اطمینان به دقت پیش‌بینی آنان بود.

مقایسه نتایج استخراج شده نشان داد که دقت متوسط پیش‌بینی‌ها صرف‌نظر از سطح اطلاعات موجود و متغیرهای در نظر گرفته شده، تقریباً یکسان است. اما به موازات استفاده از شاخص‌های بیشتر، آزمایش شوندگان اطمینان بیشتری به پیش‌بینی‌های خود می‌یابند. نمودارهای شماره ۲ و ۳ این نتایج را نشان می‌دهند.

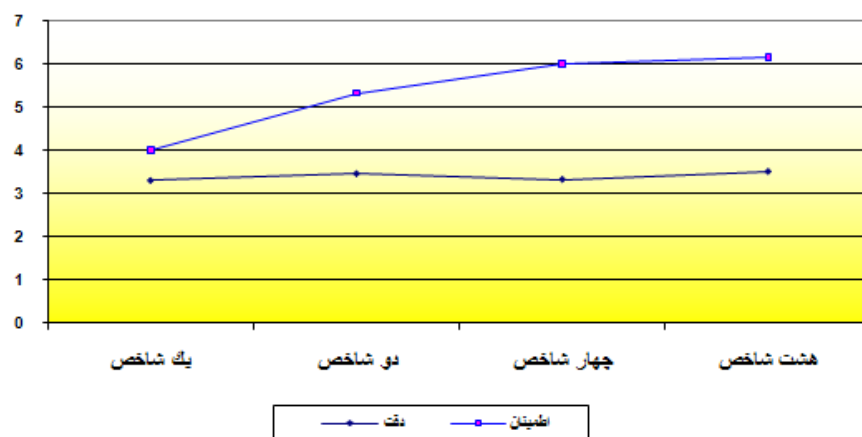
سطح امنیت خارجی کشورها بر اساس تعداد شاخص‌های بکار رفته

نمودار شماره ۲: مقایسه امتیازات به‌دست آمده در حالات مختلف به‌کارگیری ۱، ۲، ۴ و ۸ شاخص

(منبع: نگارنده)

تأثیر تعداد شاخص‌های مورد استفاده بر دقت و اطمینان برآورد سطح امنیت خارجی کشورها

نمودار شماره ۳: تأثیر تعداد شاخص‌های مورد استفاده بر دقت و اطمینان برآورد امنیت خارجی کشورها (منبع: نگارنده)

این نمودار یکی از یافته‌های تحقیق بوده و از اهمیت زیادی برخوردار است و نشان می‌دهد که استفاده از شاخص‌های بیشتر برای سنجش امنیت خارجی کشورها، دقت محاسبات را اندکی افزایش می‌دهد، لیکن موجب اطمینان بیشتر به شاخص‌های مورد استفاده خواهد شد. اما حتی در این مورد نیز آهنگ افزایش اطمینان، یکنواخت و خطی نبوده و شیب آن به تدریج کاهش می‌یابد.

این آزمایش محقق را قانع نمود که در ساخت مدل سنجش امنیت خارجی جمهوری اسلامی ایران بیشتر از آنکه نگران تعداد شاخص‌ها باشد، دغدغه مناسب بودن شاخص‌ها و تکمیل پرسش‌نامه توسط خبرگان و اهل فن را داشته باشد.

طراحی پرسش‌نامه اولیه (پیش تست) و توزیع آن میان خبرگان و صاحب‌نظران

طراحی پرسش‌نامه طی چند مرحله انجام شد. ابتدا با طرح یک پرسش‌نامه و توزیع محدود، اشکالات و نارسائی‌های پرسش‌نامه مورد توجه گرفت و سپس با تنظیم پرسش‌نامه نهائی،

نسبت به توزیع آن در نمونه آماری اقدام گردید. با ارائه پرسش‌نامه به متخصصین فن در حوزه موضوع تحقیق، از آنان نظرخواهی و نسبت به تحلیل داده‌ها اقدام به عمل آمد که متعاقباً مورد اشاره قرار خواهد گرفت.

در این پرسش‌نامه‌ها از صاحب نظران سؤال شده بود با توجه به توضیحات متن، ابتدا ابعاد خارجی امنیت جمهوری اسلامی ایران را دو به دو با هم مقایسه نموده و با استفاده از علامت «+» یا «-» اولویت آنها را نسبت به یکدیگر نشان دهند. سپس خواسته شده بود که شاخص‌های مطرح شده در هر یک از ابعاد پنج‌گانه امنیت خارجی جمهوری اسلامی ایران را در نظر گرفته و با استفاده از طیف پنج گزینه‌ای لیکرت بگویند که هر شاخص به چه میزان در امنیت خارجی بُعد مربوطه مؤثر بوده و سپس با انتخاب یکی از گزینه‌های هفت‌گانه، میزان تأثیر هر یک از مصادیق و مظاهر را در شاخص مربوطه مشخص نمایند. در پایان نیز خواسته شده بود که با توجه به وضع موجود امنیت خارجی جمهوری اسلامی ایران و با در نظر گرفتن معیارهای تراکم، میزان اثر، عمق و فوریت که در همان صفحه تعریف شده بودند، مطابق طیف نشان داده شده، امتیازی بین ۱ تا ۵ به هر یک از شاخص‌ها اختصاص دهند.

در این پرسش‌ها پنج گزینه «خیلی کم» با عدد ۱، «کم» با عدد ۲، «متوسط» با عدد ۳، «زیاد» با عدد ۴ و بالاخره «خیلی زیاد» با عدد ۵ به‌عنوان «بازده آماری» معرفی گردیده بودند. این اقدام اطلاعات به‌دست آمده از طریق پرسش‌نامه را تکمیل و امکانات بیشتری را برای تحلیل آماری فراهم نمود.

استفاده از بازخورد پرسش‌نامه پیش تست و طراحی پرسش‌نامه نهایی

در این مرحله با استفاده از تست استقلال کای دو، رابطه تک تک شاخص‌ها و مظاهر و نشانگان آنها مورد بررسی قرار گرفت و در صورتی که عدم استقلال به اثبات می‌رسید، شاخص و زیرشاخص مربوطه حفظ و در غیر این صورت حذف می‌گردید.

توزیع پرسش‌نامه اصلی در میان خبرگان

پس از دریافت پرسش‌نامه‌های اولیه پیلوت و رفع نقص از پرسش‌نامه طراحی شده، پرسش‌نامه نهایی آماده و میان ۹۰ نفر از صاحب نظران کشور توزیع گردید. در این مرحله تعداد ۱۸ شاخص اولیه به ۱۴ شاخص و تعداد ۴۴ زیرشاخص (مظاهر و نشانگان) به ۳۶ زیرشاخص کاهش یافت.

استخراج نتایج از پرسش‌نامه اصلی و تحلیل داده‌ها

در این تحقیق برای طبقه‌بندی، خلاصه نمودن، توصیف و تفسیر داده‌ها و تجزیه و تحلیل اطلاعات جمع‌آوری شده، از آمار توصیفی و استنباطی استفاده شده است. برای گزینش و وزن‌دهی به شاخص‌های استخراجی نیز از تکنیک مقایسات زوجی استفاده شده است.

طراحی مدل سنجش امنیت با استفاده از نتایج حاصله

بعد از تعیین میانگین وزنی هر یک از ابعاد امنیت خارجی و شاخص‌ها و زیرشاخص‌ها، ابتدا به منظور تعیین اولویت و جایگاه هر یک از ابعاد امنیت خارجی جمهوری اسلامی ایران با مقایسات دو به دو، ارزش هر یک از ابعاد محاسبه و سپس نرمالایز (هنجارسازی) گردید. در قدم بعد با ضرب میانگین به دست آمده برای هر یک از گزینه‌های طیف لیکرت در مقادیر مربوطه، ضریب هر یک از شاخص‌ها تعیین و نرمال شد. در نهایت همین کار برای زیرشاخص‌ها (مظاهر و نشانگان) نیز انجام شد و اولویت هر یک از زیرشاخص‌ها در شاخص و هر یک از شاخص‌ها در بُعد و هر یک از ابعاد در امنیت خارجی تعیین گردید. در پایان نیز با ضرب اعداد مربوطه در یکدیگر، جایگاه هر یک از زیرشاخص‌ها در امنیت خارجی جمهوری اسلامی ایران تعیین شد.

آزمون نتایج به دست آمده از مدل

با توجه به اینکه مدل مورد نظر این تحقیق برای اولین بار مورد استفاده قرار گرفته بود، طی پرسش‌نامه جداگانه دیگری نتایج به دست آمده از مدل و در واقع خروجی مدل، مجدداً به اطلاع

۱۷ نفر از خبرگانی که در مراحل قبل به پرسش‌ها پاسخ داده بودند، رسید و از آنان خواسته شد نظر خود را راجع به نتیجه به دست آمده اعلام نموده و بگویند تا چه حد با این نتیجه‌گیری موافق هستند.

۴- یافته‌های تحقیق

پس از تحدید ابعاد، با توجه به ادبیات تحقیق و نتایج حاصله از پرسشنامه‌ها، شاخص‌های امنیت خارجی و سپس تهدیداتی که شاخص‌ها و مرکز ثقل هر بُعد را در معرض خطر و چالش قرار می‌دهند، شناسایی شدند. در این تحقیق امنیت با هر دو نگاه سلبی و ایجابی در نظر گرفته شده لیکن بر نگاه سلبی و محوریت تهدید، تأکید بیشتری صورت گرفته است.

نکته دیگر آنکه، تهدیدات در دو سطح شاخص‌های کلی و مظاهر آنها تحلیل شده‌اند. بر این اساس مظاهر یا نشانگان تهدید، زیرشاخص‌های پایین‌تر و عینی‌تر می‌باشند. در واقع مظاهر تهدیدات با سهولت بیشتری به مصادیق خارجی اشاره می‌کنند. اما شاخص‌ها، انتزاعی‌تر از مظاهر بوده و در سطح تحلیل بالاتر مورد استفاده قرار می‌گیرند. بنابراین برای هر بُعد از ابعاد امنیت خارجی که در واقع بُعدی از تهدیدات نیز تلقی می‌گردد، شاخص‌های کلی تهدیدات مشخص گردیده و برای هر شاخص، مظاهر و نشانگانی طراحی شده است که وجود آنها می‌تواند بر وجود شاخص خاصی از یک بعد از تهدیدات دلالت نماید. با توجه به آنچه گفته شد، مشخص می‌گردد که ثبات در ابعاد، بیشتر از شاخص‌ها و در شاخص‌ها بیشتر از زیرشاخص‌ها (مظاهر و نشانگان) است. لذا تحلیل‌گران و مدیران سیاسی-امنیتی کشور باید در به‌روز کردن مظاهر و نشانگان، توجه بیشتری داشته باشند.

پس از استخراج شاخص‌ها، داده‌های به دست آمده از طریق روش‌های آماری کای دو و آزمون Z مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفتند. در این راستا ابتدا تک تک شاخص‌ها و زیرشاخص‌های پرسش‌نامه توزیعی از طریق آزمون آماری Z مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفتند تا معلوم شود آیا نظرات پاسخ‌دهندگان دارای تفاوت معنی‌دار بوده یا خیر؟ نتایج این بررسی‌ها نشان داد که بیشتر پاسخ‌ها دارای تفاوت معنی‌دار بوده و از روی شانس به سوالات پاسخ داده

نشده لذا پاسخها متقن بوده و می‌توانند مورد استناد قرار گیرند.

در ادامه به منظور بررسی رابطه میان هر یک از شاخص‌ها و زیر شاخص‌ها، از آزمون کای دو با ۲۴ درجه آزادی و خطای ۱٪ استفاده شد. بدین منظور مقدار کای دو مربوط به هر شاخص و زیرشاخص محاسبه و با مقدار بحرانی آن مقایسه گردید. هر گاه این مقدار بیش از مقدار بحرانی می‌شد، فرض صفر رد و اگر کمتر از مقدار بحرانی می‌شد، فرض صفر پذیرفته می‌شد. بر این اساس مقدار کای دو به دست آمده برای تمامی سوالات بیشتر از مقدار بحرانی آن بود لذا فرض صفر برای تمامی این سوالات رد شد. یعنی با ۹۹٪ اطمینان می‌توان نتیجه گرفت که زیرشاخص‌ها (مظاهر و نشانگان) مستقل از شاخص‌های مربوطه نبوده و می‌توانند برای سنجش شاخص‌ها مورد استفاده قرار گیرند.

محاسبه وزن ابعاد

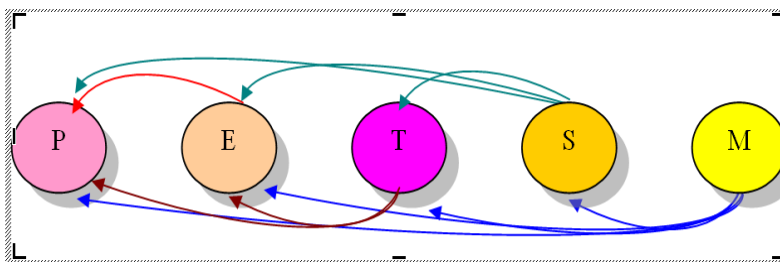
برای تعیین وزن و میزان اهمیت هر یک از ابعاد امنیت خارجی جمهوری اسلامی ایران، از خبرگان خواسته شد که طی مقایسات زوجی، هر یک از ابعاد امنیت را با توجه به شرایط خاص جمهوری اسلامی ایران با یکدیگر مقایسه نموده و بگویند کدام بعد مهمتر از بعد دیگر است. به منظور سهولت در پاسخ‌گویی، از پرسش شونده‌گان خواسته شده بود که فقط ابعاد را با استفاده از علائم «+» یا «-» دو به دو با هم مقایسه کنند. به منظور اجتناب از حالات ناسازگار نیز ماتریس پایین مثلثی جدول سیاه شد تا پاسخ‌دهندگان دچار تردید و مشکل در پاسخ‌گویی به خواسته محقق نشوند. جدول شماره ۴ نتیجه نهایی این مقایسات را نشان می‌دهد:

جدول شماره ۴: حاصل جمع نظر خبرگان در مقایسات زوجی ابعاد مختلف امنیت خارجی جمهوری اسلامی ایران

سیاسی	اجتماعی- فرهنگی	اقتصادی	فناوری اطلاعات	نظامی
سیاسی	+30	+26	+26	-24
اجتماعی- فرهنگی		-16	+2	-26
اقتصادی			+18	-22
فناوری اطلاعات				-28
نظامی				

(منبع: نگارنده)

سپس با استفاده از تکنیک مقایسات زوجی ساده که شمای آن در شکل شماره ۱ نشان داده شده است، برای تعیین وزن ابعاد امنیت خارجی اقدام به عمل آمد.

شکل شماره ۱: نحوه مقایسه زوجی ابعاد امنیت خارجی برای تعیین وزن هر یک از ابعاد (منبع: نگارنده)
 در این مقایسات ابتدا وضعیت هر بعد در مقایسه با دیگر ابعاد تعیین و سپس جهت نامعادلات یکسان گردید. در نهایت نیز تعداد مقایسات محاسبه و وزن هر یک از ابعاد تعیین شد. این گامها به طور خلاصه طی مراحل زیر نشان داده شده‌اند:

گام اول: نمادگذاری

بعد نظامی	بعد فناوری اطلاعات	بعد اجتماعی- فرهنگی	بعد اقتصادی	بعد سیاسی
M	T	S	E	P

گام دوم: تعیین تعداد مقایسات

$$C = \frac{(5 \times 5) - 5}{2} = 10$$

گام سوم: مقایسه تک تک ابعاد با یکدیگر

$$\begin{matrix} E < S & M < P & T > P & E > P & S > P \\ T > S & M < S & T > E & M < E & M < T \end{matrix}$$

گام چهارم: یکسان سازی جهت ها

$$\begin{matrix} S > P & E > P & T > P & P > M & S > M \\ E > M & T > M & S > E & T > S & T > E \end{matrix}$$

گام پنجم: تعیین وزن ابعاد

$$W_P = \frac{3}{10} \quad W_M = \frac{4}{10} \quad W_T = \frac{0}{10} \quad W_S = \frac{1}{10} \quad W_E = \frac{2}{10}$$

گام ششم: نتیجه

$$S > T > E > P > M$$

با توجه به نتیجه به دست آمده، مهمترین بعد امنیت خارجی جمهوری اسلامی ایران بعد نظامی، سپس بعد سیاسی، سپس بعد اقتصادی و در نهایت بعد اجتماعی- فرهنگی می باشد. بر این اساس، بعد فناوری در مقایسه با دیگر ابعاد، دارای کمترین وزن بوده و ضریب متعلق به آن صفر می باشد. این امر موجب حذف شاخص ها و زیرشاخص های مربوطه از محاسبات بعدی شد.

بعد	وزن	بعد	وزن	بعد	وزن	بعد	وزن
اجتماعی- فرهنگی	$\frac{1}{10}$	اقتصادی	$\frac{2}{10}$	سیاسی	$\frac{3}{10}$	نظامی	$\frac{4}{10}$

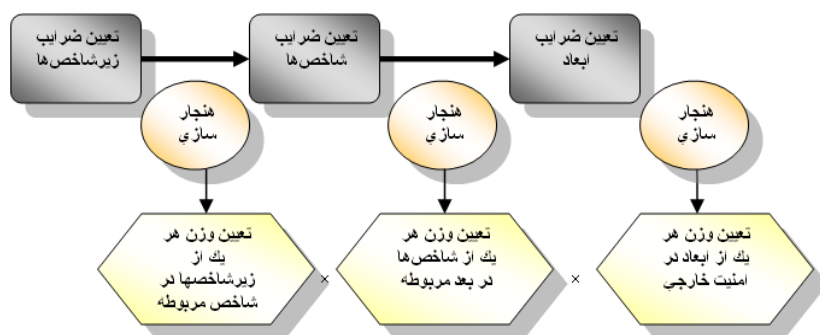
در این تحقیق بعد فناوری، امتیاز لازم را کسب نکرد و حذف شد. لیکن عدم کسب امتیاز لازم توسط این بعد، دلیل کم‌اهمیت بودن آن محسوب نشده و تنها می‌توان گفت از نظر خبرگان، اهمیت این بعد در شرایط فعلی نسبت به سایر ابعاد کمتر بوده و در محاسبه امنیت خارجی منظور نمی‌گردد. به‌نظر می‌رسد علت عدم کسب امتیاز لازم، بدان دلیل بوده که اولاً در بسیاری از اوقات این بعد مستقلاً عمل نکرده و در قالب سایر ابعاد عمل می‌کند و ثانیاً پرسش‌شوندگان به‌علت آنکه زیرساخت‌های فناوری در جمهوری اسلامی ایران نسبت به کشورهای صنعتی ضعیف‌تر است، اعتقادی به تهدید امنیت از این ناحیه نداشته‌اند. از این دیدگاه زیرساخت‌های فناوری در جمهوری اسلامی ایران به‌گونه‌ای نیست که ایجاد اختلال در آنها بتواند امنیت خارجی جمهوری اسلامی ایران را به خطر اندازد و فناوری به‌ویژه فناوری اطلاعات هنوز آنقدر گسترش نیافته که اگر مورد تهاجم قرار گیرد، امنیت ملی و به‌تبع آن امنیت خارجی کشور، تهدید گردد. به این ترتیب می‌توان گفت که خبرگان این تحقیق، فناوری را به‌صورت یک ابزار نگرسته‌اند تا یک هدف.

محاسبه وزن شاخص‌ها

برای تعیین وزن هر یک از شاخص‌ها، ابتدا تعداد نفراتی که گزینه‌ها را انتخاب نموده بودند تعیین و اعداد حاصله در ضرایب مربوطه ضرب شدند. سپس حاصل جمع بر تعداد پاسخ‌دهندگان تقسیم شد و مقدار به‌دست آمده برای هر بعد محاسبه گردید. با تقسیم ارقام مربوط به هر شاخص بر جمع ارقام مربوط به بُعد، اعداد نرمال شده هر شاخص به‌دست آمد. بر اساس محاسبات انجام شده در شرایط کنونی، اولویت‌دارترین تهدیدات امنیت خارجی جمهوری اسلامی ایران از نوع نرم بوده و با وجود آنکه تعداد شاخص‌های سخت بر تعداد شاخص‌های نرم فزونی دارد لیکن همان تعداد اندک شاخص‌های نرم، صعود نموده و خود را به صدر جدول کشانده‌اند.

محاسبه وزن زیر شاخص‌ها

برای تعیین وزن هر یک از زیرشاخص‌ها، ابتدا اقدامات مشابه‌کار انجام شده در محاسبه وزن شاخص‌ها به عمل آمد. سپس ارقام به دست آمده در مقادیر نرمال شده شاخص‌ها ضرب شد تا جایگاه و وزن هر زیرشاخص در شاخص به دست آید. در قدم بعدی نیز این ارقام در ضریب بُعد مربوطه ضرب شدند تا جایگاه شاخص در امنیت خارجی جمهوری اسلامی ایران به دست آید.

شکل شماره ۲: فرایند تعیین وزن ابعاد، شاخص‌ها و زیرشاخص‌ها در سنجش امنیت خارجی جمهوری اسلامی ایران (منبع: نگارنده)

۵- تجزیه و تحلیل یافته‌ها و سنجش امنیت خارجی جمهوری اسلامی ایران

با نگرش به آنچه در خصوص سنجش امنیت بیان شد، معیارهای سنجش را باید در دو بخش وجود تهدیدات و اندازه (شدت و اهمیت) تهدیدات بررسی نمود. بنابراین در تهدیدات امنیت خارجی نیز باید چنین اقدامی صورت گیرد. از آنجا که مظاهر تهدیدات به لایه عینی و واقعیات خارجی نزدیک‌ترند، به‌طور طبیعی اولین برخورد دستگاه تهدیدشناسی با امنیت خارجی به مظاهر تهدیدات ارتباط پیدا می‌کند. چنانچه حوادث، وقایع و رفتارهای خارجی (عامل تهدید) بر مظاهر تهدیدات (که معیارهای پایین‌تر و جزئی‌تر از شاخص‌ها و در واقع زیرشاخص‌ها می‌باشند) تطبیق ننمایند، مراحل بعد، فعال نخواهند شد. اما اگر درجه قابل قبولی از وجود مظاهر تهدیدات تأیید شد، مراحل بعد قابل طرح خواهند بود.

در مرحله بعد به بررسی وضع شاخص‌های شدت و اهمیت توجه شد. استفاده از شاخص‌ها به دلیل نسبییت موجود در لایه‌های مختلف ابعاد، شاخص‌ها و زیرشاخص‌ها در هر سه لایه امکان‌پذیر بوده و مدیریت تهدیدشناسی با توجه به شرایط و امکانات خود می‌تواند سطح یا سطوح مورد نظر را آزمون کند. اما با توجه به اینکه شاخص وجود یا احتمال وقوع در سطح مظاهر بررسی شد، بهتر است سنجش شدت و اهمیت نیز در همین سطح صورت گیرد. با عنایت به یافته‌های تحقیق که بر اساس تکنیک مدلسازی معادلات ساختاری تنظیم گردیده، می‌توان مدل ریاضی سنجش امنیت خارجی کشور را به صورت جدول شماره ۵ زیر تنظیم نمود.

جدول شماره ۵: مدل ریاضی سنجش امنیت خارجی جمهوری اسلامی ایران

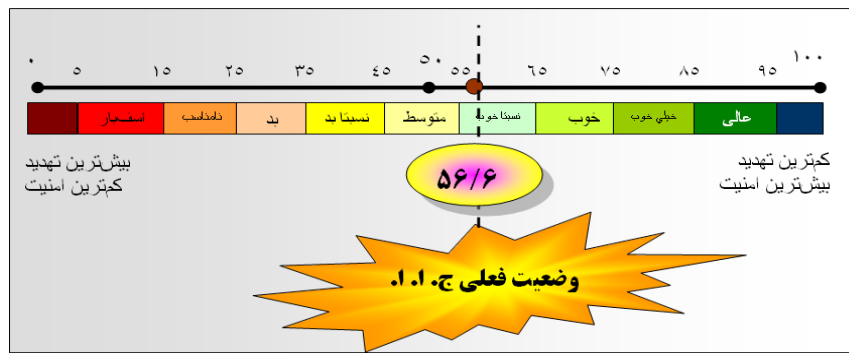
اطلاعات ورودی (نظر خبرگان)	$x_1, \dots, x_n \setminus i=1, 2, 3, \dots, n$ تعداد خبرگانی که پرسشنامه‌ها را تکمیل نموده اند:
پردازش	$x_j = \frac{1}{n} \sum_{k=1}^4 \sum_{i=1}^n x_{ijk} \quad j=1, 2, 3, \dots, 39$ $\zeta_1 = \delta_1 + 0.34 x_1 + \delta_2 + 0.36 x_2 + \delta_3 + 0.29 x_3$ $\zeta_2 = \delta_4 + 0.26 x_4 + \delta_5 + 0.23 x_5 + \delta_6 + 0.25 x_6 + \delta_7 + 0.26 x_7$ $\zeta_3 = \delta_8 + x_8$ $\zeta_4 = \delta_9 + 0.22 x_9 + \delta_{10} + 0.38 x_{10} + \delta_{11} + 0.4 x_{11} + \delta_{12} + 0 x_{12}$ $\zeta_5 = \delta_{13} + 0.33 x_{13} + \delta_{14} + 0.31 x_{14} + \delta_{15} + 0.35 x_{15}$ $\zeta_6 = \delta_{16} + 0.5 x_{16} + \delta_{17} + 0.5 x_{17}$ $\zeta_7 = \delta_{18} + 0 x_{18} + \delta_{19} + 0 x_{19}$ $\zeta_8 = \delta_{20} + 1 x_{20}$ $\zeta_9 = \delta_{21} + 0.36 x_{21} + \delta_{22} + 0.33 x_{22} + \delta_{23} + 0.32 x_{23}$ $\zeta_{10} = \delta_{24} + 0.52 x_{24} + \delta_{25} + 0.48 x_{25}$ $\zeta_{11} = \delta_{26} + x_{26}$ $\zeta_{12} = \delta_{27} + 0.26 x_{27} + \delta_{28} + 0.25 x_{28} + \delta_{29} + 0.27 x_{29}$ $\zeta_{13} = \delta_{30} + 0.20 x_{30} + \delta_{31} + 0.19 x_{31} + \delta_{32} + 0.22 x_{32} + \delta_{33} + 0.22 x_{33}$ $\zeta_{14} = \delta_{34} + 0.26 x_{34} + \delta_{35} + 0.24 x_{35} + \delta_{36} + 0.26 x_{36} + \delta_{37} + 0.24 x_{37}$ $\zeta_{15} = \delta_{38} + 0.48 x_{38} + \delta_{39} + 0.52 x_{39}$ $\eta_1 = \zeta_1 + \zeta_1 \gamma_{11} + \zeta_2 \gamma_{21} + \zeta_3 \gamma_{31} + \zeta_4 \gamma_{41} + \zeta_5 \gamma_{51}$ $\eta_2 = \zeta_2 + \zeta_6 \gamma_{62} + \zeta_7 \gamma_{72} + \zeta_8 \gamma_{82}$ $\eta_3 = \zeta_3 + \zeta_9 \gamma_{93} + \zeta_{10} \gamma_{1031} + \zeta_{11} \gamma_{113}$ $\eta_4 = \zeta_4 + \zeta_{12} \gamma_{124} + \zeta_{13} \gamma_{134} + \zeta_{14} \gamma_{144} + \zeta_{15} \gamma_{154}$
خروجی (امنیت خارجی ج.ا.ا.)	$y_1 = \varepsilon_1 + \eta_1 \lambda_{y11} + \eta_2 \lambda_{y21} + \eta_3 \lambda_{y31} + \eta_4 \lambda_{y41}$

(منبع: نگارنده)

که در آن نمادها به قرار زیر می‌باشند:

- n** تعداد خبرگانی که پرسشنامه‌ها را تکمیل نموده اند ($n=72$);
- i** پرسش‌شوندگان ($i=1, 2, 3, \dots, n$);
- j** زیرشاخص‌ها ($j=1, 2, 3, \dots, 39$);
- k** معیارها ($k=1, 2, 3, 4$) (فوریت، عمق، آثار و گستره);
- x** متغیرهای مشاهده شده برونزا (متغیرهای آشکار بیرونی شامل ۳۹ زیرشاخص);
- ξ** متغیرهای برونزا (متغیرهای آشکار درونی شامل ۱۵ شاخص);
- η** متغیرهای درونزا (متغیرهای نهان درونی شامل ابعاد نظامی، سیاسی، اقتصادی و اجتماعی-فرهنگی امنیت);
- λ_x** بارگویه متغیرهای X (وزن زیرشاخص در شاخص);
- γ** تأثیر متغیرهای نهفته برونزا بر متغیرهای نهفته درونزا (وزن شاخص در بعد);
- λ_y** بارگویه متغیرهای Y (وزن بعد در امنیت);
- δ** خطای اندازه‌گیری متغیرهای آشکار بیرونی;
- ζ** خطای اندازه‌گیری متغیرهای نهان درونی;
- ε** خطای اندازه‌گیری متغیر نهان بیرونی;
- y** متغیر عینی اندازه‌گیرنده متغیرهای نهفته درونزا (امنیت خارجی جمهوری اسلامی ایران).

با عنایت به دستگاه معادلات فوق که با استفاده از نمادهای لیزرل نشان داده شده، امتیاز امنیت خارجی جمهوری اسلامی ایران در نیم‌سال اول سال ۱۳۸۸ معادل ۵۶/۶ محاسبه گردید که با قرارگیری در ناحیه نسبتاً خوب، بیشتر از حد متوسط است. در این مقیاس هرچه به طرف عدد ۱۰۰ حرکت کنیم، از شدت تهدیدات کاسته شده و امنیت بهبود می‌یابد.

شکل شماره ۳: امتیاز امنیت خارجی جمهوری اسلامی ایران بر اساس مدل پیشنهادی در مقیاس صفر تا صد (منبع: نگارنده)

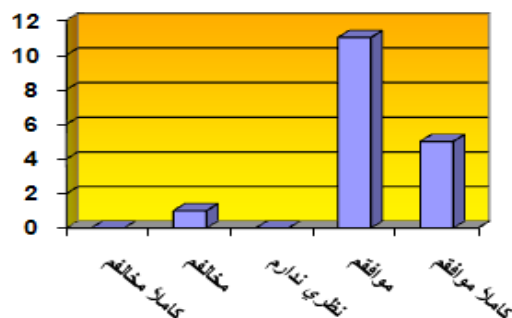
با توجه به اینکه رئالیسم، چارچوب نظری تحقیق حاضر بوده و در این چارچوب، هیچ کشوری به امنیت مطلق نمی‌رسد (زیرا امنیت مطلق یک کشور، معادل ناامنی مطلق دیگر کشورها می‌باشد) لذا دستیابی هیچ کشوری به ناحیه عالی قابل تصور نیست و امن‌ترین کشورها فقط می‌توانند در نواحی خیلی خوب یا خوب قرار گیرند. با در نظر گرفتن این نکته ظریف، فاصله امنیت خارجی جمهوری اسلامی ایران با حد قابل دسترس، کاهش یافته و نشان می‌دهد که امنیت خارجی جمهوری اسلامی ایران از وضع نسبتاً مطلوبی برخوردار است.

تست مدل

نظر به اینکه این مدل برای اولین بار مورد استفاده قرار می‌گیرد لذا طی یک پرسش‌نامه تک برگی، نتیجه فوق مجدداً به اطلاع تعدادی از خبرگانی که در مراحل قبل به پرسش‌نامه‌ها پاسخ داده بودند، رسید و از آنان خواسته شد نظر خود را در مورد نتیجه به دست آمده اعلام نموده و بگویند تا چه حد با این نتیجه‌گیری موافق‌اند. جدول شماره ۶ خلاصه نتایج به دست آمده را نشان می‌دهد.

جدول شماره ۶: خلاصه نظر خبرگان در خصوص نتیجه حاصل از مدل طراحی شده در این تحقیق (منبع: نگارنده)

کاملاً موافقم	موافقم	نظری ندارم	مخالقم	کاملاً مخالفم
۵	۱۱	-	۱	-

نمودار شماره ۴: نظر خبرگان در خصوص نتیجه حاصل از مدل طراحی شده در تحقیق حاضر (منبع: نگارنده)

همان‌طور که ملاحظه می‌گردد، اغلب پاسخ‌دهندگان با این نتیجه‌گیری موافق و/ یا کاملاً موافق بوده‌اند و به جز یک نفر، فرد دیگری این نتیجه‌گیری را غیرمعقول و دور از ذهن ندانسته است. (یک نفر مخالف نیز امنیت خارجی جمهوری اسلامی ایران را بیش از امتیاز گفته شده ارزیابی نموده بود) در گفتگوهای به‌عمل آمده نیز اغلب کسانی که نظر موافق اعلام نموده و گزینه کاملاً موافق را انتخاب نکردند، علت را عدم قطعیت ذاتی مسائل علوم انسانی اعلام نموده و معتقد بودند نه تنها در خصوص این تحقیق بلکه در هیچ‌یک از دیگر مسائل حوزه علوم انسانی نمی‌توان با قطعیت چیزی را تأیید نمود. لذا با رعایت این احتیاط، گزینه «موافقم» را انتخاب می‌کردند که البته مَهر تأیید خوبی برای مدل طراحی شده می‌باشد.

۶- نتیجه‌گیری

آنچه این تحقیق به‌دنبال یافتن آن بود، طراحی مدلی بود که بتوان با آن سطح امنیت خارجی جمهوری اسلامی ایران را سنجش نمود. مفهوم و مصادیق امنیت خارجی نیز همچون سایر مفاهیم مهم، با دشواری‌های نظری و عملی فراوان روبه‌روست. به‌همین دلیل و برای کاستن از دشواری‌های آن، معمولاً ابعاد، مؤلفه‌ها یا عناصری برای آن ساخته می‌شود. در این خصوص اتفاق نظر وجود ندارد. زیرا شرایط واحدهای ملی یکسان نیست. علاوه بر آن، رویکردهای

نظری به مسأله نیز بسیار متنوع می‌باشد. اما می‌توان از تلفیق نظریات مختلف، به مجموعه‌های نسبتاً مناسب و قابل درک از ابعاد و مؤلفه‌ها و طبقه‌بندی آنها دست یافت. در این تحقیق نیز با بررسی تقسیمات مختلف و در چارچوب نظری رئالیسم، تقسیم‌بندی خاصی از ابعاد و مؤلفه‌ها، مبنای تحلیل و بررسی‌های بعدی قرار گرفته است.

اگرچه تعیین ابعاد، شاخص‌ها و زیرشاخص (مظاهر) تهدیدات به ضابطه‌مند کردن معیارها و وحدت نظری و عملی تحلیل‌گران و تصمیم‌گیران کمک می‌کند اما نباید آن را یک الگوی ایستا در نظر گرفت. بلکه باید آن را به‌عنوان چارچوب اصلی و پایه بررسی نظری و اقدام عملی تلقی کرد و با توجه به تغییرات محیطی، نسبت به پویایی آن تلاش نمود. اما در هر حال اعمال مجموعه الگوهای ارائه شده در بحث می‌تواند در سطوح آموزشی، پژوهشی و اجرایی مفید و مؤثر باشد.

در مجموع ابعاد چهارگانه تهدیدات، ۱۴ شاخص اصلی و ۳۶ زیرشاخص مورد شناسایی قرار گرفت. نتیجه این تحقیق نشان داد که در حال حاضر مهمترین تهدیدات امنیت خارجی جمهوری اسلامی ایران عبارتند از:

- تأثیرات اقتصاد جهانی و رشد اقتصادی دولت‌های رقیب؛
- ایجاد مانع و محدودیت در تولید سلاح‌ها و تجهیزات راهبردی؛
- اعلام یا اقدام فراگیر برای تحریک مردم به عدم مشارکت (مانند تحریم انتخابات)؛
- تحریم نظامی و ایجاد مانع و محدودیت در روابط دفاعی و نظامی جمهوری اسلامی ایران با دیگر کشورها؛
- تبلیغات یا اقدامات تحریک‌کننده دولت‌ها یا گروه‌های خارجی؛
- تحریم اقتصادی؛
- قاچاق؛
- اقدامات تجزیه‌طلبانه یا وحدت‌طلبانه اقوام مرز نشین؛
- اقدامات سیاسی برای منزوی کردن جمهوری اسلامی ایران؛
- اعلام زمان حمله نظامی.

سطح امنیت خارجی نیز با استفاده از رابطه: $y_1 = \varepsilon_1 + \eta_1 \lambda y_{11} + \eta_2 \lambda y_{21} + \eta_3 \lambda y_{31} + \eta_4 \lambda$
y41 در مقیاس صفر تا صد، ۵۶/۶ می‌باشد که با قرارگیری در ناحیه نسبتاً خوب، از وضع متوسط بهتر است. این موضوع نشان می‌دهد دولتمردان بایستی تلاش بیشتری برای ارتقاء امنیت خارجی جمهوری اسلامی ایران به عمل آورند.

۷- قدردانی

نگارنده برخود لازم می‌داند از حمایت‌های مالی و اداری دانشگاه عالی دفاع ملی و هم‌فکری و همراهی ارزشمند آقایان دکتر بهادر امینیان، سردار سرتیپ دوم پاسدار هادی جمشیدیان، دکتر محمدرضا حافظ‌نیا، دکتر ابراهیم حسن بیگی، دکتر سیامک ره‌پیک، امیر سرتیپ دوم دکتر حسن شیرازی، بهمن طاهریان و سردار سرتیپ دوم دکتر قدیر نظامی‌پور در فرایند انجام تحقیق حاضر قدردانی نماید.

منابع

۱. اپتر، دیوید و آندریت، چارلز (۱۳۸۰)؛ اعتراض سیاسی و تغییر اجتماعی، ترجمه محمدرضا سعیدآبادی، تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی.
۲. افتخاری، اصغر (۱۳۸۴)؛ بررسی ابعاد و مظاهر تهدیدات (جزوه درسی)، دانشگاه عالی دفاع ملی، پاییز.
۳. برچر، مایکل و ویلکنفلد، جانانان (۱۳۸۲)؛ بحران، تعارض و بی‌ثباتی، ترجمه علی صبحدل، تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی.
۴. بوزان، باری (۱۳۷۸)؛ مردم، دولت‌ها، هراس، تهران: ترجمه و انتشارات پژوهشکده مطالعات راهبردی.
۵. حافظ‌نیا، محمدرضا و دیگران (۱۳۸۵)؛ طراحی مدل سنجش قدرت ملی کشورها، فصلنامه ژئوپلیتیک سال دوم شماره دوم، تابستان.
۶. حافظ‌نیا، محمدرضا و دیگران (۱۳۸۶)؛ الگوی نظری طراحی راهبرد دفاعی مبتنی بر عوامل ژئوپلیتیکی، فصلنامه ژئوپلیتیک - شماره ۲، تابستان.
۷. درویشی سه تالانی (۱۳۷۴)؛ تهدیدات امنیت ملی یک چارچوب نظری، مجله سیاست دفاعی، شماره ۱۰ و ۱۱، سال سوم - بهار و تابستان.
۸. ره‌پیک، سیامک (۱۳۸۷)؛ تهدیدات قدرت ملی شاخص‌ها و ابعاد، تهران: دانشگاه عالی دفاع ملی.
۹. ره‌پیک، سیامک (۱۳۸۷)؛ نظریه امنیت در جمهوری اسلامی ایران، تهران: دانشگاه عالی دفاع ملی.
۱۰. سند چشم‌انداز جمهوری اسلامی ایران.
۱۱. عبدا... خانی، علی (۱۳۸۲)؛ نظریه‌های امنیت مقدمه‌ای بر طرح‌ریزی دکترین امنیت ملی، تهران: انتشارات مؤسسه فرهنگی مطالعات و تحقیقات بین‌الملل ابرار معاصر تهران.
۱۲. عصاریان نژاد، حسین (۱۳۸۱)؛ جویشی بر امنیت ملی، تهران: دانشکده علوم و فنون فارابی.
۱۳. عصاریان نژاد، حسین و عبدالله خانی، علی (۱۳۸۵)؛ تهدید در نظریه‌های امنیت، فصلنامه مطالعات دفاعی استراتژیک، دانشگاه عالی دفاع ملی، سال هفتم شماره ۲۷ پاییز.
۱۴. ماندل، رابرت (۱۳۷۹)؛ چهره متغیر امنیت ملی، تهران: مترجم و ناشر پژوهشکده مطالعات راهبردی.
۱۵. مرادیان، محسن (۱۳۸۷)؛ شاخص‌های اصلی سنجش قدرت نظامی کشورها، کنگره سراسری اقتدار علمی، اقتدار ملی، تهران، بهمن.
۱۶. مرادیان، محسن (۱۳۸۵)؛ درآمدی بر ابعاد و مظاهر تهدیدات، تهران: انتشارات راشا.

۱۷. مرادیان، محسن (۱۳۸۸)؛ تهدید و امنیت، تهران: انتشارات مرکز آموزش شهید صیاد شیرازی آجا.

18. Apter, David (2003); Political Violence in Analytical Perspective, in David Apter, ed, the Legitimization of Violence.
19. Buzan, Barry (1991); People, States and Fear: National Security Problem in International Relations, Prentice-Hall- March 1.
20. Barry, Buzan, De Wilde, Jape Ole Weaver (1997); Security: A New Framework for Analysis, Lynne Rienner Pub.
21. Mandel, Robert (1994); The Changing Face of National Security: A Conceptual Analysis (Contributions in Military Studies), Greenwood Press.